

recenze

G. W. Lycan /
Radek Schuster

S. Horák /
Ondřej Krátký

M. J. Geller, M. Schipper /
Veronika Sobotková

P. Radin, K. Kerényi, C. G. Jung /
Andrea Morkusová

Radek Schuster

Philosophy of Language. Contemporary Introduction.

LYCAN, G. W. (2008): London. Routledge, 2008. 240 s.

William G. Lycan, přední současný badatel na poli filosofie jazyka a mysli z *University of North Carolina*, vydal svůj úvod do filosofie jazyka poprvé již v roce 2000 v edici *Routledge Contemporary Introductions to Philosophy*. Kniha, jež je systematickým přehledem moderní filosofické diskuse o povaze jazyka, sklídila celosvětový ohlas jako praktická vysokoškolská učebnice a v roce 2008 se dočkala druhého přepracovaného vydání. Kniha je určena studentům, kteří sice již mají zkušenosti se studiem filosofie, ovšem nevyžaduje od nich předběžné hlubší znalosti z oblasti filosofie jazyka, analytické filosofie či symbolické logiky.

Didaktickému záměru odpovídá i struktura jednotlivých kapitol, které jsou vždy uvedeny krátkým přehledem, po němž následuje popis problému či jazykového jevu a výklad teorie, která daný fenomén vysvětluje. Po objasnění teorie jsou představeny různé námitky proti této teorii a mnohdy také odpovědi na tyto námitky, čímž je čtenář vtažen do filosofické diskuse, která je vykreslena velmi plasticky. Na konci kapitoly je přehledné shrnutí v podobě několika krátkých formulací podstatných myšlenek. Následují otázky, jež reflektují pochopení probírané látky a zároveň vybízí ke kreativnímu promýšlení tématu nad rámec kapitoly. Na primární literaturu je bohatě odkazováno v textu a za otázkami je navíc seznam rozšiřující četby, který dále směřuje zájemce o dané téma. Poznámky doplňují hlavní výklad o hlubší souvislosti a mnohdy i o vtipné komentáře. Na konci knihy je glosář, v němž jsou stručně vyloženy klíčové termíny filosofie jazyka, obsáhlá bibliografie a rejstřík.

Kniha má čtrnáct kapitol, které jsou, vyjma kapitoly úvodní, uspořádány do čtyř částí. V první, úvodní kapitole jsou předložena výchozí data, která by podle Lycana měla filosofické zkoumání jazyka vysvětlit: 1) některé řetězce znaků a zvuků jsou smysluplnými větami, 2) smysluplná věta má části, jež jsou samy také smysluplné, 3) každá smysluplná věta znamená něco konkrétního, 4) kompetentní mluvčí daného jazyka jsou schopni lehce porozumět větám tohoto jazyka a rovněž je vytvářet. Intuitivně by se mohlo zdát, že tato základní data objasní referenční teorie, podle níž je smysluplnost jazykových výrazů dána vztahem reference (pojmenování, denotování, odkazování) těchto výrazů k věcem ve světě. Ovšem takový jednoduchý obraz fungování jazyka je rychle předveden jako neudržitelny a jeho kritika otevírá výklad mnoha komplexních jazykových fenoménů.

První část s názvem *Reference a referování* obsahuje rozsáhlé kapitoly II.–IV., v nichž se zkoumají především vlastní jména a definitní deskripce (určité popisy), které se zdají být singulárními termíny, jež označují právě jeden denotát, a tudíž by alespoň pro ně mohla referenční teorie platit. Avšak Lycan zde předkládá čtyři tradiční logické problémy, které činí referenční pojetí singulárních termínů paradoxním: 1) singulární termín označuje neexistující entitu, jíž je ve smysluplné větě připisována nějaká vlastnost; 2) o neexistující entitě, označované singulárním termínem, se pravdivě tvrdí, že neexistuje, přičemž zároveň nějak existovat musí, neboť je toto tvrzení smysluplné; 3) tvrzení o identitě, v němž figuruje pouze jeden singulární termín ($a=a$), je triviální, zatímco tvrzení o identitě obsahující dva různé singulární termíny ($a=b$) je informativní a kontingentní; 4) substituce singulárních termínů označujících tentýž referent činí některé kontexty bezsmyslné. („Myslím, že Samuel Langhorne Clemens/Mark Twain má legrační prostřední jméno.“)

Tyto čtyři paradoxy jsou východiskem pro výklad Russellovy analýzy definitních deskripcí, která ruší jejich singularitu a pod gramatickou formou věty, v níž se vyskytují, odkrývá trojici obecných logických konstrukcí. Takže například logická forma věty „Ten současný francouzský král je holohlavý“ má takovouto strukturu: $(\exists x)(Kx \& ((y)(Ky \rightarrow y = x)) \& Hx)$. Následně je předvedena Strawsonova kritika Russella – věty samy nereferují, jsou to lidé, kteří věty používají, aby jimi referovali – a Donnellanovo posouzení sporu Russell-Strawson, které ústí v rozlišení referenčního a atributivního použití deskripcí. (Přeji si, aby její manžel nebyl její manžel.) K výkladu vlastních jmen, které je uvedeno Fregeho distinkcí smyslu a denotátu, se Lycan posune prostřednictvím deskripčních teorií, podle nichž je vlastní jméno sémanticky ekvivalentní s definitní deskripcí (Russell: jméno je zkratkou deskripce), respektive s celým svazkem deskripcí (Searle). Proti takovému pojetí je postavena Kripkeho koncepce vlastních jmen, jakožto rigidních designátorů (pevných znaků), které ve všech možných světech označují totéž individuum, pokud v nich toto individuum existuje, zatímco definitní deskripce je volným designátorem, který svůj referent může v různých světech měnit. Výklad o referenci Lycan doplňuje o Kripkeho kauzálně-historickou teorii, podle níž jméno označuje svého nositele na základě kauzálního řetězce používání jména, na jehož počátku stojí

událost prvního pojmenování daného nositele a na konci poslední mluvčí, který jméno vyslovil. Závěrem je prezentována snaha Kripkeho a Putnama rozšířit tuto teorii i na termíny přírodních druhů, které ač nejsou singulárními termíny, přesto se s nimi zachází podobně jako s vlastními jmény. Argumentace ústí v Putnamově slavném příkladu s dvojčetem Země, který demonstruje sémantický externalismus.

Zatímco v první části knihy se nerozlišuje mezi smyslem (významem) a referencí, v části druhé (kapitoly V.–X.) nazvané *Teorie významu* jsou představeny snahy o vyložení samotného významu, respektive „faktů o významu“, mezi něž patří fakt, že: 1) některé fyzikální předměty – řetězce skvrn a zvuků – jsou smysluplné, 2) různé výrazy mají stejný význam (synonymie), 3) jeden výraz může mít několik významů (mnohoznačnost) 4) význam jednoho výrazu může být zahrnut ve významu výrazu jiného. Lycan zde nejprve představí dvě tradiční teorie, které pojímají významy buďto jako ideje (myšlenky), či typy idejí, jež mají lidé ve svých myslích, anebo jako abstraktní propozice, které jsou na lidech nezávislé. Pak v rámci „teorií užití“ vyloží Wittgensteinovy úvahy o významu výrazu jakožto roli, již daný výraz hraje v pravidly řízené sociální praxi, a nastíní Sellarsův inferencialismus i s jeho rozvedením u Brandoma. Následuje Griceova psychologická teorie, v níž je rozlišen doslovný význam věty a význam, jenž má mluvčí na mysli a je tak spojen s jeho intencí. Pak teorie verifikační, podle níž je význam věty souborem následných[?] zkušeností, kterými ověřujeme pravdivost dané věty. Toto pojetí je podrobno Quineově kritice odmítající uznat význam izolované věty a princip analytičnosti. Závěrem, v rámci výkladu teorií významu jakožto pravdivostních podmínek, je nejprve předvedena Davidsonova koncepce, v níž jsou pravdivostní podmínky dané věty jejím nejzjevnějším kompozicionálním rysem, a poté, na pozadí možných světů, načrtnuta intenzionální sémantika, která pravdivostní podmínky věty ztotožňuje s třídou možných světů, ve kterých je tato věta pravdivá. Intenze nějakého výrazu, např. predikátu, je tak funkcí, která přiřazuje konkrétnímu možnému světu extenzi tohoto predikátu, neboli třídu předmětů, jež pod daný predikát v daném světě spadají.

Třetí část nazvanou *Pragmatika a mluvní akty* tvoří kratší kapitoly XI. až XIII. Po připomínce Morrisova rozdělení studia jazyka na syntax, sémantiku a pragmatiku je představena sémantická pragmatika, jež se zabývá užitím jazykových výrazů v sociálních kontextech, zejména pak problémem deiktických částic, jako jsou osobní zájmena či příslovce času, které právě s kontextem mění svůj význam. Dále je nastíněna Austinova teorie mluvních aktů, v níž se každé promluvě vedle propozičního obsahu přisuzuje rovněž performativní aspekt či ilokuční (výpovědní) síla. Mnohé z promluv mají také vlastnost perlokuční, pomocí níž se dosahuje mimokomunikativního účinku na mentální stavy posluchačů. V této souvislosti Lycan upozorňuje na Cohenův nevyřešený problém pravdivostních podmínek vět, jež obsahují performativní úvod zakládající typ vykonávaného mluvního aktu. („Doznávám, že jsem znal obžalovaného.“) Výklad třetí části se uzavírá analýzou implikačních vztahů vět a promluv, které umožňují komunikovat nepřímý význam. Zejména jsou zde probírány Griceovy konverzační

a konvenční implikatury. Přičemž u konverzační implikatury pochybí posluchač nepřímý, implikovaný význam promluvy na základě principů kooperace, když předpokládá, že mluvčí chce spolupracovat při konverzaci, anebo rozpozná, že mluvčí záměrně kooperaci porušuje. V konvenční implikaturě posluchač nepřímý význam odvozuje od konvenčního významu výrazů, které mluvčí záměrně volí, ačkoliv by mohl použít jiné. Například užití „ale“ místo „a“ ve větě „Lycanova kniha pojednává o filosofii jazyka, ale je čtivá“ implikuje, že knihy o filosofii jazyka čtivé nebývají.

Poslední, čtvrtá část s příznačným názvem *Temná strana* sestává pouze ze XIV. kapitoly, jež je věnována metafoře. Lycan zde nejprve poukazuje na to, že filosofové obecně podceňují četnost výskytu metafor v jazyce, a pak předvádí, jak je nesnadné, lépe řečeno nemožné, uspokojivě odpovědět na otázky: co je metaforický (přenesený) význam a jak to, že jej tak pohotově chápeme? Je zde nabídnuta celá řada řešení, která jsou vzápětí podrobena nemilosrdné kritice. Kupříkladu Davidsonovo odmítnutí „metaforického významu“ a jeho kauzální výklad metafory jako něčeho, co nás pouze přiměje rozpoznat podobnosti mezi věcmi. Či Searlovo uplatnění Griceovy koncepce „významu mluvčího“ na princip metaforického přenesení.

Právě metafory v angličtině, třeba ty Shakespearovy, jež Lycan uvádí jako příklady, mohou být tím, co u českého čtenáře umocní údiv nad tajemstvím jazykového významu. Obecně, u člověka, který není rodilým mluvčím angličtiny a čte Lycanovu knihu v originále, velmi snadno krystalizuje pocit nesamozřejmosti mnohých „faktů o významu“. Bez ohledu na cizojazyčnou bariéru, každé pojednání, v němž se prostřednictvím jazyka odhalují principy a hranice jazyka samotného, lavíruje nad nekonečnou propastí paradoxu, jejíž dno tvoří proti sobě obrácená zrcadla. Lycan je skvělým průvodcem po okraji této tajuplné propasti, který odhodlaného čtenáře nechává z různých stran sestupovat – ve šlépějích předních myslitelů 20. století – do jejich hlubin.

Nejen čtenáři-studenti jistě ocení lehkost a vtipnost, s níž nás Lycan provádí po spleťtých zákoutích zdánlivě nezáživých teorií jazyka. Volba názorných příkladů a nadsázka skvěle vyvažují výklad i těch nejkomplikovanějších filosofických koncepcí. Ostatně to dokládá i úvodní věta knihy, na níž Lycan demonstruje naši pozoruhodnou schopnost bezprostředně porozumět dlouhým řetězcům slov, které jsou pro nás zcela nové: „Málokdo ví, že v roce 1931 Adolf Hitler uskutečnil návštěvu Spojených států, během níž si prohlédl několik památek, prožil krátkou milostnou aférku s dámou jménem Maxine z Keokuku (Iowa), vyzkoušel peyotl (čímž si přivodil halucinační vidění houfy žab a ropuch obutých do nízkých holinek a zpívajících *Horst Wessel Lied*), proniknul do zbrojařského závodu poblíž Detroitu, potají se sešel s vice-prezidentem Curtisem, aby projednali termínovaný obchod s tuleními kůžemi, a vynalezl elektrický otvírák na konzervy.“

Ondřej Krátký

Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR

HORÁK, S. (2008): *Praha Karolinum*.

Monografie PhDr. Slavomíra Horáka, PhD., nazvaná *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR* byla vydána roku 2008 nakladatelstvím Karolinum. Rozsah knihy je 226 stran, tématu samotnému je věnováno 199 stran. Kniha je rozčleněna do pěti hlavních oddílů, chápeme-li však popis bilaterálních vztahů Ruska s příslušnými středoasijskými zeměmi jako samostatné kapitoly, lze hovořit o rozčlenění na oddílů osm.

V prvním oddílu autor představuje téma, strukturu a metody práce, stejně jako zdroje, z nichž čerpal. Další oddíl popisuje determinanty dějinného i současného geopolitického vývoje v regionu Střední Asie. Jsou popsány hlavní mocnosti latentně či reálně zapůsobivší na region během jeho historie, zmínka je věnována lákavému oživení termínu „Velká hra“ v zamyšlení nad jeho současnými paralelami.

Z obecného rámce přechází autor k popisu konkrétnějšímu v oddílu třetím, v němž analyzuje příčiny, formy a implikace vztahů Střední Asie a Ruska od počátků ruských výbojů do zániku SSSR. Vztah regionu a této klíčové mocnosti sleduje autor z hlediska obecně historického, politického, ekonomického, sociologického i demografického. Zvláštní pozornost je věnována hledání a popisu takových mechanismů, které během tohoto vývoje napomohly vytvoření specifické a asymetrické provázanosti obou protipólů – ruského, resp. sovětského či „moskevského“ (dominantního) na straně jedné a středoasijského – připoutaného a závislého – na straně druhé.

Zmapování historického vývoje slouží autorovi jako dobrý odrazový můstek pro další oddíl, popisující vnitřní síly, tendence a působení, kterým je středoasijský pro-